

Obrzędowość doroczna

Pewne, zwykle ważniejsze, wydarzenia roku kościelnego były szczególnie inspirujące dla kultury. Zaowocowały bogactwem zwyczajów, z których część już zarzucono, część zaś zachowała się do naszych czasów, lecz z racji odejścia od źródła, staje się coraz mniej czytelna. Tradycyjne zwyczaje związane z rokiem liturgicznym stanowią istotny element polskiej kultury.

I Okres Świąt Wielkanocnych

1. Misteria Męki Pańskiej - zwykle amatorskie sztuki, ilustrujące przebieg wydarzeń związanych z ukrzyżowaniem Jezusa Chrystusa, mające unaocznic wiernym Mękę Zbawiciela. Najstarsze misteria od 1608 roku odbywają się nieprzerwanie w Kalwarii Zebrzydowskiej. Trwają one niemal cały Wielki Tydzień. W Niedzielę Palmową odgrywa się misterium wjazdu Jezusa na osiołku do Jerozolimy i wypędzenia przekupniów ze świątyni. W Wielką Środę misterium uczyty u Szymona i zdrady Judasza. W Wielki Czwartek ukazane są sceny, w których Jezus myje nogi uczniom, modli się w Ogrójcu, zostaje zdradzony, pojmany i wtrącony do ciemnicy. W Wielki Piątek jest odtwarzana Droga Krzyżowa i ukrzyżowanie. W trakcie każdej z odsłon misterium są odczytywane odpowiednie fragmenty Ewangelii, księża zakonni zaś wygłaszają kazania pasyjne. Aktorami misterium są klerycy, zakonnicy i mieszkańcy Kalwarii oraz okolicznych miejscowości.

2. Niedziela Palmowa - pamiątka triumfalnego wjazdu Jezusa do Jerozolimy. W kościołach tego dnia czyta się opis Męki Pańskiej według Ewangelii Mateusza, Marka lub Łukasza. Przed Mszą św. kapłan święci palmy, z którymi później wierni wraz z księżmi udają się na uroczystą procesję. Palma symbolizuje odradzające się życie. Jest zapowiedzią Zmartwychwstania. Z palmami wielkanocnymi wiąże się wiele ludowych zwyczajów i wierzeń: poświęcona palma chroni ludzi, zwierzęta i domy. Od dawna istniał także zwyczaj połykania poświęconych bazi, które to zapobiegają bólom gardła i głowy. Wierzono, że bazie z poświęconej palmy podłożone pod pierwszą zaoraną skibę zapewnią urodzaj, zaś krzyżyki z palmowych gałązek zatknięte w ziemię bronią przed grabieżem. Poświęcone palmy wystawiane podczas burzy w oknie chronią piorunem. Uderzenie dzieci wtką z palmy miało im zapewnić zdrowie. Poświęconą palmę zatykano za świętymi obrazami, gdzie pozostawała do następnego roku. Palmy wielkanocnej nie można było wyrzucić. Najczęściej była ona palona, popiół zaś wykorzystywano w następnym roku w obrzędzie Środy Popielcowej.

Współcześnie w wielu miejscach Polski organizuje się konkursy na najpiękniejszą palmę. Tradycyjną robi się z długich witek wierzbowych lub leszczynowych, mocno okręconych w kilku miejscach rzemieniem, ubranych w cis, barwinek, barwne kwiaty i bibuły. Całość wieńczy czub z bazi, jedliny i kolorowych wstążek.

3. Triduum Paschalne

Wielki Czwartek to dzień ustanowienia dwóch sakramentów: Eucharystii i Kapłaństwa. W tym dniu w kościołach odprawia się uroczystą Mszę Wieczerzy Pańskiej, po której przy dźwiękach kołatek następuje przeniesienie Pana Jezusa do ciemnicy. W kościołach cichną organy, zdejmuje się także obrusy z ołtarza, na którym nie będzie odprawianej Mszy św. aż do rezurekcji. W kulturze ludowej przyjął się zwyczaj, że w tym dniu chłopcy biegali po wsi ze słomianą kukłą, symbolizującą Judasza, którą bito, a wieczorem topiono lub palono. Innym zwyczajem było, iż w wielkoczwartkowy wieczór panny dla urody myły się w zimnej wodzie potoków lub rzeki.

Wielki Piątek to dzień, w którym nie odprawia się Mszy św., natomiast po południu wierni gromadzą się

Kalwaria Zebrzydowska - najstarsza i jedna z największych w Polsce kalwarii, czyli zespołów kaplic i kościołów, ilustrujących etapy Męki Pańskiej. Wiąże się z osobą wojewody krakowskiego, starosty lanckorońskiego, Mikołaja Zebrzydowskiego (+ 1620 r.) Zbudował on na wzgórzu Żarek kaplicę pw. Ukrzyżowania Pana Jezusa, wzorując się na przywiezionym mu przez Hieronima Strzałę modelu górnej kondygnacji kościoła Grobu Chrystusa w Jerozolimie. Kościół został konsekrowany w 1601 r. Pod wpływem krakowskich bernardynów wojewoda zdecydował się na ufundowanie kościoła i klasztoru oraz Drogi Krzyżowej. W jego zamysłu miała to być skromna fundacja, rodzaj pustelni i hospicjum. Później Drogę Krzyżową rozbudowano do rozmiarów kalwarii. Więcej informacji: www.kalwaria.eu

na wielkopiątkową Liturgię Męki Pańskiej. Upamiętnia ona wydarzenia z życia Jezusa od pojmania Go w ogrodzie Getsemani, aż do Jego śmierci na krzyżu. W tym dniu obowiązuje ścisły post. W świątyniach dekorowano grób Jezusa i ustawiano przy nim honorowe straże. W domach nie wolno było w tym dniu piec chleba ani zabijać zwierząt. W wielu gospodarstwach nie zapalano w piecach. Powstrzymywano się od prac w polu, za to gospodynie tego dnia sadziły czosnek, groch i przydomowe warzywa wierząc, że to najlepsza pora. Wierzono, że obmycie się wodą, a szczególnie wodą „krzyżową”, czyli pochodzącą z miejsca, gdzie łączą się dwa potoki, zapewni zdrowie na nadchodzący rok. Tego dnia także przygotowywano pisanki, czyli farbowane i ozdabiane różnymi technikami jajka ugotowane na twardo.

Wielka Sobota jest czasem żałoby. Przed południem ksiądz święci pokarmy. Do koszyczka wkładało się: baranka - symbol zmartwychwstałego Jezusa, chleb - symbol komunii z Bogiem, kraszone jajka - symbol życia, sól i chrzan - symbole zdrowia (ale też męki Pana Jezusa), wędliny, ciasto - symbol dobrobytu. W tym dniu, który był ostatnim dniem Wielkiego Postu, urządzano symboliczne „pogrzeby” żuru, a czasem także śledzia.

W kościele nie odprawia się Mszy św. Uroczystości, które zaczynają się wieczorem, należą już do obrzędów Wielkiej Niedzieli. Rozpoczyna je Liturgia Światła - kapłan przed kościołem święci ogień i zapala od niego pascha. Po procesualnym wejściu ze światłem do ciemnej świątyni następuje rozbudowana i uroczysta Liturgia Słowa, po której ma miejsce Liturgia Chrzcielna: kapłan święci wodę, a wierni odnawiają przyrzeczenia chrzcielne. W dalszej części jest odprawiana Liturgia Eucharystyczna, a całość uroczystości zamyka procesja rezurekcyjna i uroczyste błogosławieństwo.

4. Wielkanoc

Niedziela Wielkanocna po Mszy św. rezurekcyjnej, która odbywa się w nocy z soboty na niedzielę lub w niedzielę o świcie, gospodarze skrapiali wodą święconą dom i zagrodę, a gospodynie przygotowywały śniadanie wielkanocne. Z powodu wielkiego święta powstrzymywano się od pracy, dlatego też czasami nie zapalano w piecu, zadowalając się zimnymi daniami. Dzieleno się święconką sprawiedliwie, pilnując, aby każdy spróbował wszystkich pokarmów. Skorupki z poświęconych pisanek albo palono, albo zakopywano do ziemi. Po południu w niektórych regionach chłopcy obchodzili wieś z kogutkiem, a dziewczynki z gąkiem, czyli ubranym w kolorowe wstążki drzewkiem, śpiewając przed domami i otrzymując za to pisanki.

Poniedziałek Wielkanocny w kościele jest drugim dniem oktawy wielkanocnej, trwającej od Wielkiej Niedzieli włącznie. W powszechnym obyczaju tego dnia przyjęło się wzajemne polewanie wodą, która niesie z sobą symbolikę życia i zdrowia. Zwykle chłopcy polewali dziewczęta, choć i te nie pozostawały dłużne. Czasami od polania można było się wykupić jakimś darem.

W Krakowie w tym dniu odbywa się zabawa ludowa o nazwie Emaus.

II Zesłanie Ducha Świętego, czyli Zielone Świątki

Pięćdziesiąt dni po Zmartwychwstaniu Bóg zesłał na Apostołów Ducha Świętego, przez co zostało dopełnienie dzieła Objawienia. Jest to ważne i wielkie święto w Kościele. Współcześnie trwa dwa dni, a w wiekach wcześniejszych obchodzono je od niedzieli do wtorku. Na te święta, które przypadają u progu lata, przysrajano domy młodymi gałązkami modrzewia lub brzozy, a czasami także buka. W ludowej tradycji przetrwał zwyczaj palenia ognisk (sobótek), przy których odprawiano liczne wesołe zabawy i śpiewy. Ogniska gromadziły głównie młodzież. Wierzono, że dym uchroni pola od klęsk i nieurodzajów. Dlatego też chłopcy obiegali z płonącymi witkami lub specjalnie do tego przygotowanymi puszkami i okadzali dymem młode zboża.

III Święta Maryjne

2 lutego Ofiarowanie Pańskie, czyli Matki Bożej Gromnicznej - święto chrześcijańskie, upamiętniające ofiarowanie Jezusa w Świątyni Jerozolimskiej 40 dni po narodzeniu. Od X w. uroczystości towarzyszy obrzęd poświęcenia świec. Podkreśla to symbolikę światła, nawiązującą do wielkanocnego paschału, który wyraża zwycięstwo nad śmiercią i grzechem. Tego dnia w kościele święci się gromnice - świece, które są obecne zarówno przy chrzcie człowieka, jak i jego śmierci. W wierzeniach ludowych światło gromnicy chroni domostwo w czasie burzy.

15 sierpnia Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny, czyli Matki Bożej Zielnej. W tym dniu Kościół uroczysto obchodzi pamiątkę wzięcia Matki Bożej do nieba. Tradycja każe poświęcić bukiet kwiatów i ziół, dzięki czemu, według wierzeń, rośliny nabierały cudownych, leczniczych mocy. Bukiet składał się z gałązek mięty, dziurawca, krwawnika, piołunu, wrotyczu, bożego drzewka, dzikiej marchwi. Aby zagwarantować sobie urodzaj w gospodarstwie, dokładano do niego zboże lub jabłko nabite na patyk. Bukiet zdobiono kwiatami. Poświęcony przechowywano przez cały rok, wierząc, że chroni całe domostwo od chorób i nieszczęścia. Suszonych ziół z bukietu używano do leczenia bydła. Dymem z palonych ziół okadzano je przed pierwszym wypasem.

8 września Narodziny Matki Bożej, czyli Matki Bożej Siewnej. W tym uroczystym dniu, który przypada na czas siewu zbóż ozimych, przyjął się zwyczaj święcenia w kościele zboża, które następnie wysiewano na przygotowaną wcześniej rolę.

III Boże Narodzenie

Adwent rozpoczyna nowy rok kościelny. Jest to czterotygodniowy okres oczekiwania na Boże Narodzenie, oraz przygotowania się do tego Święta. Najbardziej charakterystycznym zwyczajem adwentowym, od XIV w. znanym już w całej Polsce, są roraty (nazwa pochodzi od pieśni adwentowej *Rorate coeli desuper- Niebioso, spuśćcie rosę*), czyli codzienne poranne Msze św., w czasie których zapala się świecę, zwaną roratką, symbolizującą Matkę Bożą. W XX w. przyjął się także zwyczaj wienca adwentowego, w którym co tydzień zapala się kolejną z czterech świec.

Zgodnie z przykazaniami kościelnymi w okresie Adwentu powstrzymywano się od urządzania hucznych zabaw i głośniejszych śpiewów. W tym okresie nie zawierano małżeństw w myśl przysłowia: „Kto się w adwencie żeni, temu w zapusty się odmieni”.

W Adwencie wykonywano ozdoby na choinkę, a organista roznosił po domach opłatki.

Wigilia - nazwa pochodzi od łacińskich słów: *vigiliare* – czuwać oraz *vigilia* – czuwanie, straż nocna, warta. W Kościele katolickim określa się tak dni poprzedzające wszystkie święta, ale w potocznym rozumieniu słowo to kojarzy się przede wszystkim z dniem poprzedzającym Boże Narodzenie. W ten dzień w kościele nie sprawuje się żadnych specjalnych nabożeństw. Wszelkie tradycje i zwyczaje tego wieczoru wiążą się z rodziną, domem i gospodarstwem. Przed południem należało zakończyć wszystkie prace gospodarskie. Resztę dnia poświęcano na przygotowaniu wieczerzy wigilijnej, przystrajaniu drzewka (podłaźniczki, później - choinki) Wieczerza składała się z postnych dań. Jadano barszcz, zupę grzybową, kluski z miodem i makiem, kapustę z grochem, rybę. Przed wieczerzą odmawiano wspólnie modlitwę oraz łamano się opłatkiem, składając sobie życzenia. Po wieczerzy kolędowano. O północy ludzie szli do kościoła na uroczystą Mszę św., zwaną pasterką. Dopiero o pasterce można było skosztować ciasta lub potraw mięsnych.

W ludowych wierzeniach dzień Wigilii Bożego Narodzenia obfitował w różnego rodzaju znaki, które wróżyły, jaki będzie cały kolejny rok. Ludzie wierzyli, że w noc, w którą narodzi się Bóg, wszystko może się zdarzyć; zwierzęta przemówią ludzkim głosem, dusze przywędrują z zaświatów, a ludzie umiejętnym postępowaniem zaskarbią sobie szczęście i pomyślność. Wiele z tych zwyczajów i wierzeń przetrwało do naszych czasów.

Boże Narodzenie spędzano zazwyczaj w gronie rodzinnym, ze względu na wagę święta powstrzymując się od wszystkich niekoniecznych prac.

W drugi dzień Świąt, w dzień św. **Szczepana**, odwiedzano się w domach, składano sobie życzenia, a po wsi chodzili kolędnicy, którzy pukali do każdego domu, winszując gospodarzom zdrowia, szczęścia i pomyślności w gospodarstwie. W tym dniu także wypłacano parobkom należne zasługi, czyli roczne wynagrodzenie.

Podania głoszą, że zwyczaj roratów wprowadziła do Polski św. Kinga, żona Bolesława Wstydliwego. Nabrzeństwo to zyskało szybko ogromną popularność. Zygmunt I Stary w 1540 r. założył na Wawelu Kapelę Roratystów, złożoną z 9 muzyków, których utrzymywano ze skatupy królewskiej. Ich jedynym zadaniem było wykonywanie trudnych, wielogłosowych pieśni w czasie Mszy św. roratnich, a także podczas innych wielkich świąt. Kapela przetrwała do 1794 roku.

Nowy Rok obchodzono skromniej niż Święta Bożego Narodzenia. Nie było zwyczaju oczekiwania do północy ani też wspólnych zabaw. Przyjmowano natomiast chętnie kolędników.

Święto Objawienia Pańskiego, zwane też **Świętem Trzech Króli**, przypadające na 6 stycznia, jest jednym z najstarszych świąt w Kościele. W tym dniu czci się objawienie Boga w widzialnej postaci. Jest ono obchodzone na pamiątkę opisanego w Ewangelii św. Mateusza hołdu, jaki Trzej Mędrcy ze Wschodu złożyli Dzieciątku Jezus. Ich dary mają znaczenie symboliczne. Oznaczają godność królewską Chrystusa (złoto), wpływającą z połączenia się natury ludzkiej (mirra – wonna żywica drzewa z gatunku balsamowca) z Boską (kadzidło). W kościołach poświęca się złoto i kadzidło, a także kredę, przeznaczoną do oznaczenia drzwi domów inicjałami trzech Mędrców i datą roku. Według tradycji tego dnia wstawiało się do szopki figurki Trzech Króli wraz z ich orszakiem, a po wsiach chodziły dziecięce grupy kolędników z gwiazdą. Współcześnie rozpowszechnił się w Polsce zwyczaj organizowania na ulicach miast i wsi barwnego Orszaku Trzech Króli.

Święto Objawienia Pańskiego zamyka cykl uroczystości związanych z Bożym Narodzeniem, a rozpoczyna czas karnawału, czyli zapustów.